

ПОЛЯРНИТЕ ПРИРОДНИ ВИЗИИ В БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ ОТ ХХ ВЕК

Михаил Неделчев

Нов български университет

Резюме: *От спиритуално видяната/усетена равнина у Лилиев до експресионистичния екстремен дъжд на Николай Марангозов, от абсолютната самостоятелна стихия на морето при Христо Фотев до сюрреалистичния корен дълбоко в небето на Биньо Иванов, от простичкото мирно битие в заглъхналия сякаш в „неподвижна и сънна жега“ от дома в стихотворението „Сам в слодобода“ на Иван Цанев до цялостно-радикално алтернативния – потънал в лишеи, зеленина и плесен – „обратен дом“ от едноименната поема на Люлина Мехлемова...*

Ключови думи: природа, българска поезия, ХХ век, полярни визии

Michail Nedelchev

New Bulgarian University

From the spiritually seen/sensed plain of Liliev to the expressionistic extreme rain of Nikolay Marangozov, from the absolute self-contained element of the sea of Hristo Fotev to the surreal root deep in the sky of Binyo Ivanov, from the simple peaceful existence in the hushed as if in a “still and sleepy heat” of home in Ivan Tsanev’s poem “The lonely afternoon” to the thoroughly radical alternative – sunk in lichen, mould and mildew – “reverse home” of Lulina Mehlemova’s poem of the same name. ..

Keywords: *Nature, Bulgarian Poetry, Twentieth Century, Polar Visions*

Развихреното творческо въображение на поетите през ХХ век им дава възможност да нарушават, да разчупват, да прекрачват възможните типологии от представянето на пейзажните и другите природни мотиви. Тази развихреност, тази често проявявана несистемност – особено от късните модернизми, при авангардизмите – ни затруднява в опитите да проследяваме как точно *се променя поетовата чувствителност за природата*. Все пак, можем да видим – при подобни наши стремежи – контрастно застанали едни срещу други поетически образци, създавани в едно и също десетилетие. Такава именно съвсем едра каталогизация предлагам в настоящия мой текст. Т.е. той представя наистина контрастни двойки образци, с което искам и да кажа, че в ХХ век е вече много трудно да говорим – както е във времената на романтизмите, например – за доминиращите „идеални пейзажи“, за „бурните“, „унилите“, за „мрачни“, „сиви“, „мъгливи“, „дъждовни“, „мокри“ пейзажи. Или за някакъв друг типове природен пейзаж...

Особено интересно е да потърсим въпросната контрастност във възловата точка на челния сблъсък на новоявяващия се експресионизъм с разколебаващия се все пак късен символизъм...

Една от най-силните ранни експресионистични творби на Николай Марангозов е неговата „Песен на дъжда“. Ето:

*Чуйте дъжда! –
полунощния дъжд над града –
който цял е във смях разлюлян
и понесен в полети възторжни
низ пространствата есенни –
полунощния дъжд:
безумен, пиян и могъщ –
мълниеносен и весел –
понесъл
със кисък и гръм
своите тъмни огромни крила –
и надвесил в нощта своята сянка и гняв –
той пронизва съня на нощта със стрели –
той погребва земята в безлунни мъгли!*

Срещу тази творба на нарочната, постигнатата драстична имперсоналност, на стихийното връхлитане на дъжда, ще поставим фрагмент от известното стихотворение на Николай Лилиев „Над твоя дом спокойствие“ – с неговата светла елегичност. Това е един образец на тази доминативна за поезията му Лилиева визия на умиротвореността:

*Над твоя дом спокойствие. Плете
приятна песен волна чучулига;
и ти си пак безгрижното дете,
което срича първата си книга.*

*Небесний свод разгъва модър лист,
на който никой нищо не е писал,
и устремява своя глед лъчист
далеко в небесата ведра мисъл.*

Личностните елегически мотиви у Лилиев често са насложени върху природна образност: „Край нас годините минават / като забързани вълни, / и към морето на забравата / отнасят златните ни дни.“ Жалбите по отминалото имат кулминацията си в идеалните разгърнати простори на равнината: „Върнете ми безбурната любов, / върнете ми желанията прежни, / и Тракия с лазурния покров, и Тракия с лазурите безбрежни.“

Припомням как се случва вече по имажинистки тази конвергенция на личностни мотиви с агресивна природна образност в късния цикъл „Витоша“ на Асен Разцветников: „Ти горда родина на вятър суров, / що често размята на мълнии бича, / ти, дом на измени

и чиста любов, / що долу светът и законът отричат“. И още по-драматична конвергенция в следващото стихотворение от цикъла:

Светкавици шибат с искри върховете.

*Дъждът ще ни смъкне, измие, погуби,
тъй както погубва мушици и мравки.*

*А грей планината, могъща и твърда,
стои и се бие с мъглите и мрака
и бурята вие, реве, отминава,
подобно на войнство, което отстъпва
и бяга разбито далеко в безкрая.*

А в знаменитото стихотворение „Морето“ на Христо Фотев лирическият субект е изцяло потопен в морската стихия; той живее в морето, няма нищо общо със съзercпавашите го от брега крайморски хора; събудени са сякаш спомените за това прадревно, но и продължаващо актуално морско битие. Ето един от централните фрагменти на това пространно битие:

Морето!

Най-голямото събитие!

*Как ме издига към върха си – целия
отново ме зазижда във кристала си.*

И един от наистина кулминационните:

*...Как въздухът изгаряше хрилете ми.
И перките ми блъскаха дърветата.
И люспите ми падаха по пясъка
хилядолетия преди сълзите ми...
Море – и най-интимното движение.
(С което се съблече пред очите ми
и се венча със въздуха... Ноември е.
Сезонът на легендите и чашиите.)
Ти смъкна най-драстично цветовете си –
по-голо и по-истинско от въздуха
се извиси срещу ми... А делфините?
А тяхното грегорианско пеене
на старогръцки? О, море на изгрева.
Море на вечерта – и полунощите,
опитомени в толкова пристанища.*

*Върни ми и хрилете ти, и перките,
и радостта ми от живота в твоето
пространство, светлина...
А хоризонтите
как бягаха на пръсти по вълните ти.*

Тук морето е абсолютната цялост, една поместваща/ приютяваща/ обгръщаща/ въвличаща всичко в себе си стихия; битието в морето е битие динамично; то е някак и битие окончателно; самото море е не просто равнина, така е при поглед отгоре. Морето е вгледано само/ само в себе си.

Самото стихотворение „Морето“ е всъщност някакъв вид късен експресионизъм. А гениалната къса поема „Утрин и после“ на Биньо Иванов – стояща в контраст с текста на Христо Фотев – е ориентирана перпендикулярно. Всички помним основния ѝ мотив:

*Корен дълбоко в небето,
бял и червен или жълт.*

*Изад лъжливата граница
щръкват ресните ти росни,
катеричката се протяга –
дълга е колкото бора.
Корен дълбоко в небето,
още невникнал в обора,
волът се реши изика,
цял ден за теб ще приказва.
Шарен поток чак в полето
скача от студ изкипял
ъглите ти да догони;
може би ти го преследваш,
може би много отдавна
ти от върха си го блъснал,
корен дълбоко в небето.*

И още:

*Аз пък какво ли да кажа,
както от теб съм прободен,
корен дълбоко в небето,
тръгнал да ходиш на запад...*

И пак финално повторение на този основен мотив:

*Корен дълбоко в небето,
кратка въздишка, преди
с катеричката да се протегнеш,
дълга колкото бора.*

Образцов сюрреализъм – въпреки несекващите настоявания, че български сюрреализъм в поезията не съществува! Можем да обосновем нашето твърдение с тази особена взаимопроникнатост на живо и природно-неживо, с безредната на пръв поглед асоциативна свобода, с неочакваността на ключовите природни образи...

Нека се вгледаме на финала на този съвсем бърз и пределно непълен преглед в два също алтернативно звучащи един спрямо други текстове – и двата посветени на дома: в известното стихотворение „Сам в следобеда“ на Иван Цанев и в поемата „Обратен дом“ на останалата в безизвестността Люлина Мехлемова.

В „Сам в следобеда“ виждаме чрез природната образност удивителна взаимопроникнатост на интериорни и екстериорни пространства. Ето финалния фрагмент от тази творба:

*Тъй всичко е на мястото си тук
и коренът му жаден го подкрепя.
Възможно ли е някой ден да се прекъсне
туй простичко и мирно битие,
пронизано от редки гръмотевици?
Изсъхват локвите подир дъжда и пак
със вечерната поща тръгва раздавачът.
Сандалите му шляпат бодро из калта.
Пътечка, тънка като връв, утъпква той и с нея
навързва сякаш къщите на броеница.
Посрещат го отворени вратите
и всяка е един въпрос: Какво ни носиш
във чантата, претъпкана със вестници
и със писма?*

Можем да кажем, че над този дом стои като интегрален знак цитирания вече емблематичен Лилиев стих: „Над твоя дом спокойствие“ – така наистина умиротворено е всичко.

А в „Обратен дом“ (на една от прословутите Априлски дискусии на Съюза на българските писатели през 80-те години публикацията на този радикален текст в сп. „Съвременник“ бе охулен в изказването на един блюстител на социалистическия реализъм) имаме отново динамичен сюрререалистичен дискурс. Тук природата/ природното не просто навлиза, а направо нахлува в този наистина о б р а т е н, пределно алтернативен дом:

*Вратите и прозорците са сводолюбиви
– затръшват се със смях,
щом извъртят по някоя любов със вятъра.
Цветя от друг сезон
пошушнат по течението,
тюл, тъкан от паяк, се разклаца
– замирисва на кулиса,
симпатичните цвърчащи
които под масата се гонят,
нима не ще изпълнят мишо представление.
Аман от култура –
книгите в хладилника ще тикна,
в рояла ще отглеждам костенурка
– като походва по трепящите пластини
да ми напомня оная арфа
която на вятъра подрънква.*

Самите предмети, мебели, стени в този о б р а т е н дом са покрити, обвити с неочаквани природни феномени: „в забравени яхнии разцъфтява фантастична флора“; „балдахин от паяжини“, „географски карти по тавана“, „гол клон отвън по хоросана драще / като рожба на аборт / с разкъсан пръст по съвестта на майка си“; „И никакви пердета – / свободен достъп на луната“...

Вероятно най-характерната особеност на тази променяща се в десетилетията на ХХ век чувствителност за природата в българската поезия е драстично развихрената динамика на описанията? И това безспорно разчупва структурите на типовите пейзажи от ХІХ век.